

TURBUCZ Péter

A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
Miskolc, Magyarország
turbuczpeter@indamail.hu; turbucz.peter@mnl.gov.hu

NYITOTT KÖNYV VAGY LEZÁRT DOSSZIÉ (I.) Alexander Bernát tudományos emlékezete és életművének sorsa 1927 és 1945 között

*„A sok tudás megszűnik veszedelem lenni,
ha föl van dolgozva.”¹*

Alexander Bernát élete és munkássága látszólag ismert és feldolgozott. Valójában azonban súlyos hiányosságok mutatkoznak mind az életút, mind az életpálya feldolgozásában. Emellett nem, vagy alig ismertek „a nagy Alexander-tanítványok” mesterrükről írt művei, miközben napjaink Alexander-értelmezései nagyobbrészt még mindig az ő narratíváikban mozognak. A tanulmány szerény kísérlet részben ennek demonstrálására, valamint a két világháború közötti recepciók feltérképezésére és rövid bemutatására. Az írással továbbá nem titkolt célom volt annak prezentálása, hogy a hazai filozófiatörténet-írás még mindig kevés ismerettel rendelkezik mind Alexander Bernátról, mind tanítványairól és arról, miként tekintettek mesterükre.

Kulcsszavak: filozófiatörténet, életrajz, életmű, tudományos emlékezet, Alexander Bernát, 1927–1945, Kornis Gyula, Szemere Samu, Sebestyén Károly, Imre József

Milyen kulturális szerepe lehet még, és milyen tudományos hatást fejthet ki Alexander Bernát életének és életművének kutatása a XXI. századi Magyarországon? E kérdés majdani, minden részletre kiterjedő megválaszolásához a hazai filozófiatörténet-írás a témában ma még nem rendelkezik sem megfelelő számú forrásismerettel, de levéltári kutatásokon nyugvó tudományos földolgozásokkal is csak csekély mértékben. Ebből adódóan felvetődhet egy újabb kérdés: vajon nyitott könyvnek, vagy lezárt dossziénak kell-e tekintenünk a filozófus életét

1 A tanárképzés kérdése az országos közoktatásügyi tanácsban. *Néptanítók Lapja*, 1895. máj. 15. 366.

és általánosságban vett írói működését? Eme korábban nyilvánvaló és egyértelmű igenlő válasszal szolgáló kérdés filozófiatörténeti, illetve historiográfiai-, valamint kis túlzással hatástörténeti főlvázolása vélekedésem szerint majdan új értelmezési keretbe helyezheti mind a 91 éve elhunyt tudóst, mind annak műveit.

I.

Manapság többé-kevésbé tautologikus kijelentésnek vehető, hogy Alexander Bernát filozófiai munkássága a magyar filozófiatörténetben ismertnek és általában véve feldolgozottak is tekinthető. Valóban, ha sorra vesszük az utóbbi évtizedekben a polihisztorról megjelent könyveket² és tanulmányokat³, egy komplex, jól kidolgozott témára bukkanunk, aminek alapjait a XX. század jelentős magyar filozófuszemélyiségei rakták le. Ennek következtében első rátekintésből mintegy nyitott könyvként hever előttünk a bölcsele élete és gondolkozása. De vajon milyen részletek ismerhetők meg e 'műből'? Egyáltalán beszélhetünk-e valamiféle egészről, vagy inkább csak felbukkanó szegmenseket láttunk idáig? Feleletet csak e képzeletbeli könyv föllapozása adhat, amelynek értelmezésével idővel más nyitott kérdések szintén megválaszolhatóakká válnak.

Alexander Bernát írói, szerkesztői és fordítói munkásságáról még életében sokan megemlékeztek. A recenzióírók és a méltatók hosszú sorában találjuk Lyka Károlyt, Sebestyén Károlyt, Rákosi Jenőt, Beöthy Zsoltot stb. (Lyka 1908; Sebestyén 1902; -ő. [Rákosi] 1892). 1910-ben a filozófust 60. születésnapja alkalmából egy *Emlékkönyv*vel (Dénes 1910) is megajándékozták, amiben egykori tanítványai mellett barátai és tisztelői, szám szerint ötvenen, egy-egy írással hajtottak fejet a mester előtt, aki ezáltal a magyar intézményi filozófia halhatatlan alakjává avanszáltatott. A felfelé ívelő életpálya és a hozzá köthető dicsőség – mint az már korábban több helyütt is megállapítást nyert – 1919 őszéig tartott, amikor is a politikai indíttatású igazolási eljárások és a rákövetkező kizárások, valamint tudományos címeinek elvétele végül helyreállíthatatlanul kikezdték jóhírét (Turbucz 2017a; Turbucz 2017c). Ám ezzel még nem is mondtunk sokat, hiszen mindezen lejárato hadjárat végül egzisztenciáját is veszélyeztette és – amint azt

2 Alexander Bernát életéről az elmúlt harminc évben mindössze két könyvet írtak. Az egyik egy biográfia Gábor Éva tollából (Gábor 1986), a másik Zóka Pétertől való (Zóka 2015), aki a nacionalizmuselméletek kutatásának újabb eredményei, hovatovább az újkori bölcselet keresztmetszetében vizsgálja a filozófus gondolkozásának szegmenseit (ism. Turbucz 2015).

3 Tanulmányok tekintetében ennél szerencsére jobb a helyzet, hiszen Bretter Zoltán (Bretter 2004), Gángó Gábor (Gángó 2011), Kiss Endre (Kiss 2006 és 2012), Laczkó Sándor (Laczkó 2004), Percz László (Percz 2000 és 2002, továbbá 2004) stb. munkái nagymértékben hozzájárultak az alexandri gondolkozás megismeréséhez és megértéséhez.

már más helyütt kifejtettem – az eredetileg ellene irányuló rágalmozásoknak végül családja is célpontja lett (Turbucz 2017b).

Filozófusunknak 1922/1923-as hazatértét követően⁴ ezt az áldatlan állapotot csak részben sikerült felszámolnia és tudományos hírnevét visszaszereznie, ebből következően hátralévő életében a személye és munkássága felé megnyilvánuló méltatások-elismerések, illetőleg a tudományos, irodalmi, zsurnalisztikai stb. fogadtatása a korábbi évtizedekhez képest rendkívül megcsappant. Alexander Bernát azonban még így is országos és Európa-szerte olvasott tudós maradt, akinek bármilyen témában megfogalmazott véleménye továbbra is mérvadónak számított tíz- és százazrek számára. Hazai recepciójában⁵ a végleges törésre egyrészt majd az 1927. október 23-án bekövetkezett halála utáni években⁶, másrészt hagyatéka Budapest ostroma idején történt megsemmisítésekor került sor (*Világ*, 1945. máj. 19. 5). Azonban a recenziók számának visszaesése manapság nem okoz komolyabb problémát az életmű kutatói számára, ugyanis az egykori tanítványok-barátok tényadatokban bővelkedő visszaemlékezései és szakmai munkái látszólag 1927 után is sikeresen megőrizték erős személyisége és élete fontosabb pillanati emlékét, valamint továbbadták szellemi öröksége esszenciáját az elkövetkező évtizedek filozófiatörténet-íróinak. De kik is voltak ők? Kiknek köszönhető az Alexander és munkássága iránti érdeklődés fenntartása 1945 előtt, és mennyiben nevezhető tudatosnak az ez irányban kifejtett irodalmi működésük?

II.

A tudósért hazatelepülése után kortársai közül – pozíciójából adódóan – Kornis Gyula tett a legtöbbet. Feltehetően közreműködött egyetemi nyugdíja visszaszerzésében⁷ (Gábor 1986, 44; Lendvai–Percz–Hell 2000; Szerdahelyi

4 Amint arra máshol már utaltam, a hazatérés pontos dátuma egyelőre ellentmondásos (Turbucz 2018).

5 Személye és tudományos munkássága külföldi megítélésével e helyütt nem foglalkozom.

6 A polihisztor halála fontos közeseménynek számított, amiről majd minden korabeli sajtóorgánium hosszabb-rövidebb cikkben beszámolt (8 *Órai Ujság*, 1927. okt. 25. 5; *Budapesti Hírlap*, 1927. okt. 25. 1–2 és 5; *Az Est*, 1927. okt. 25. 4; *Pesti Hírlap*, 1927. okt. 25. 12; *Pesti Napló*, 1927. okt. 25. 10; *Ujság*, 1927. okt. 25. 1; *Uj Idők*, 1927. dec. 11. 654).

7 A szakirodalom ez irányú közlését a levéltári források idáig nem látszanak alátámasztani. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár iratai (K 636) között található Alexander Bernát nyugdíjügye. A meglehetősen vastkos anyagban nem található arra vonatkozó utalás, hogy Kornis Gyula hivatalosan kezdeményezett volna bármit is az ügyben. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltárában őrzött egykori kari iratokban sem találtam eddig az állítást alátámasztó forrást, ami persze még nem zárja ki, hogy a jövőben ne kerüljön elő ilyesmi.

2013), és állítólag többekkel együtt igyekezett kijárni akadémiai tagságának visszaállítását is – ez utóbbit mint ismeretes, sikertelenül.⁸ Mindemellett – a temetésén elhangzott nekrológokat nem számítva e helyütt⁹ – az elsők között volt, aki a filozófus halála után is méltatóan emlékezett meg Alexander életéről és bölcséleti működéséről.¹⁰

A szóban forgó, 1927-ben írt *Alexander Bernát* című tanulmánya nemcsak fönnmaradt, hanem az a *Magyar filozófusokban*, a Franklin-Társulat Kultúra és Tudomány könyvsorozatában is megjelent 1930-ban (Kornis 1930). E kötet filozófiatörténeti jelentősége abban mérhető, hogy eladdig ez volt az első kísérlet Magyarországon a századfordulón élő modern magyar filozófiai gondolkozás jelesebb képviselői kulturális hatásának bemutatására. A kötetben Alexander mellett Pauler Ákos, Medveczky Frigyes, Bánóczi József, Posch Jenő és Fináczy Ernő neve szerepel. A Kornis-féle magyar filozófiai Pantheonba a kevéssé ismert 1944-es második kiadásban (Kornis 1944) – egy újabb Pauler Ákos-tanulmány mellé – Moór Gyula neve is felvételt nyert.

Nevezett tanulmánykötetében¹¹ az egykori tanítvány Alexander Bernátról kissé magyarázkodóan, ugyanakkor oktatói és tudományos érdemeinek maximális elismerésével, összességében adekvát hangnemben szól.

Alexander Bernát – idézve Kornist – a nemzeti katasztrófa után visszavonultan élt, katedráját 70 éves korában otthagyni kényszerült, de friss lélekkel továbbdolgozott, élénk és sokoldalú érdeklődését megőrizte, s lankadatlanul forgatta tovább fényes tollát. Ha élte végén a nagy forradalmi lélekriánás közepette közte és számos barátja között szakadék támadt is, sohasem felejtkezhettek meg azokról a rendkívüli tudományos és írói képességekről, arról a páratlan szorgalomról és messze sugárzó hatásról, mely hosszú pályájának munkásságát több mint félszázadon keresztül jellemezte (Kornis 1944, 194).

8 Alexander Bernát nyugdíjügyével a korabeli sajtó is részletesen foglalkozott (8 *Órai Ujság* 1920. szept. 18. 1; *uo.* 1922. ápr. 2. 9; *Pesti Hirlap* 1922. ápr. 2. 11; *Az Ujság* 1922. aug. 2. 5). A témáról lásd még: Turbucz 2017b.

9 A filozófus halála alkalmából a nevesebb napilapokban és folyóiratokban számos hosszabb-rövidebb nekrológ is megjelent az egykori barátok és tanítványok tollából, melyeket szintén nem vontam be a téma tárgyalásába, mert főképp terjedelmükből adódóan tényadataikban kevéssé szolgálják a kutatást, mi több, mennyiségükből adódóan inkább felaprózzák azt.

10 A markáns kiállítás annál inkább figyelemre méltó, mert a kortársak között az 1920-as években divott az idős filozófus megalapozatlan kritizálása. Példaképp itt csak Nagy József filozófiatörténeti monográfiáját említeném, amely alig pár sorban intézi el Alexander Bernátot – miközben a kortárs Böhm Károlyról és Pauler Ákosról oldalakon keresztül emlékezik meg –, akinek esztétikáját bár „szellemes”-nek, de nem elég „mélyenjáró”-nak tartja, és filozófiatörténetét, amely bár „finom és iskolázott” elméről árulkodik, szerinte mégsem rejt nagy mélységeket (Nagy 1927, 457–459).

11 A kötetről annak idején több recenzió is készült (Kárpáti 1930; Prohászka 1930).

Talán ő maga sem gondolta, hogy írása, mi több, annak már a most idézett bevezető mondatai is évtizedekre előre meghatározzák majd az Alexander-kutatás irányát, stációit, de még hangsúlyát is olyannyira, hogy 1945-ig eme magyarázkodónak mondható elvi állásfoglalás akadémiai szintre emelkedett a filozófus megítélésében.

Alexander polihisztori munkásságából tanulmányában – a bevezető sorok után – Kornis először a *tanárról* emlékezik meg pár gondolatban¹², aztán mestere *filozófiai fejlődését*, azon belül is újkantiánus gyökereit mutatja be. Szerinte Alexander gényusa megőrizte a filozófia szó eredeti görög jelentését, azaz a „mindenfajta tudásra való törekvést”, amit Kornis egy életen át tartó kultúr-szomjnak és a gondolat megváltó erejébe vetett hitként definiál. Fiatalkoráról szólva hosszabban tárgyalja Horváth Cirillhez írt leveleit (Kornis 1944 lásd még: Szemere 1928), majd *Kantról* szóló könyvét (Alexander 1881) és Kant-fordításait (Kant 1887 és 1891) méltatja (Kornis 1944). Tőle származik az a később mások által is átvett gondolat, hogy a Kant-könyv „irodalmunkban az első modern filozófiatörténeti monográfia” (Kornis 1944, 197).

A következőkben rátér a *Filozófiai Írók Tárának* (a továbbiakban: FIT) ismertetésére és méltatására, azután Alexanderről mint *filozófiatörténészről* szól, és fölsorolja e tárgykörhöz tartozó ismertebb munkáit. Kornis abban is elsőnek tekinthető, hogy 1927 után ő ír először mestere *pszichológiai orientáltságáról*, amit hosszabban kibontva végül magyar viszonylatban egyértelműen úttörőnek deklaráll. Persze már itt hozzátehetjük, hogy Alexander önálló filozófusi teljesítményéről látszólag csak a pszichológia és filozófia metszéspontján álló művek, illetve esztétikai vonatkozásban kíván tudomást venni. Gondolatai felidézésének vége felé haladva át is tér erre, és az *esztétáról* értekezik olyan erős hangsúllyal, hogy részben ennek hatására a filozófia mellett a legutóbbi időkig a kornisi értelemben vett esztéta Alexander Bernátról írtak a legtöbbet. Az elméleti *pedagógia* szeretete a következő, éppen csak említésre kerülő téma, amit végül a *publicisztikai és kritikusi* tevékenység hárommondatnyi érintése követ.

Az írás végezetül két gondolatban kulminál. Az első, egy revelációs szándékot kifejező kérdés, vagyis annak felvetése, hogy mennyivel lett volna kevesebb a magyar kultúra nagy tanítója nélkül (Kornis 1944)? Ezzel szemben a második visszakanyarodik a bevezetőhöz, és már-már madáchi szentimentalizmussal veti olvasója elé Alexandernek mint a „nemzeti gényusz” – „nemzeti lélek” – „nemzeti

12 Alexander pedagógusi kvalitásairól szinte minden tanítványa megemlékezett. E visszaemlékezések közül hármat mindenképp érdemes kiemelni: Huszár Vilmosét (Huszár 1930, 125–126), Kóbor Tamásét (*Ujság* 1937. nov. 25. 8), és Relle Pálét (Relle 1947), akik a hagyományos életrajzi elbeszélésen túl, több belső élményt is megosztottak olvasóikkal egykori tanáraikról.

kultúra” filozófiai megalapozójának egyéni sorstragédiáját, akivel végül a nemzeti érzés hiányának, illetve megsértésének vádja itatta ki a szókratészi méregpoharat. Mielőtt továbbhaladnánk a következő tárgyalni kívánt szerzőhöz, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a most említett zárógondolat tartalma szerint nem egyedülálló. E véleményyt a filozófia, az esztétika, a publicisztika, vagy épp’ a dramaturgia kapcsán mások is osztották. Érdy Lajos emlékcikkében például a következőt jegyezte meg Alexandernek a hazai filozófiai élet fellendítése érdekében tett erőfeszítéseiről:

A filozófia mindig mostohagyermek volt a magyar kultúrának, Alexander Bernátot jelölte ki a végzet arra, hogy a kiegyezés utáni nagy szellemi fellendülésbe belekapcsolódva apja legyen a magyar filozófiai műveltségnek. Magába szította a nagyok tanításait, és közel hozta őket a mi közönségünkhöz, népszerűsítette, érthetővé, élvezhetővé tette őket, és ha a filozófiai gondolat ma már megterem nálunk, ez jórésben az ő műve (Érdy 1927, 556).

III.

Kornis Gyula mellett a másik egykori tanítvány és barát, Szemere Samu tekinthető Alexander Bernát élete és munkássága következő nagy méltatójának. Kevésbé ismert tény, hogy Szemere ab origine, azaz már 1919 és 1920 fordulóján nemcsak szolidaritást vállalt mesterével, hanem hozzá való hűségét – ekkor és később is – tettekkkel bizonyította, így amikor Alexander a további megaláztatásoknak elébe menve lemondott a Magyar Filozófiai Társaság vezetéséről, azzal egy időben ő is leköszönt titkári címéről (*Athenaeum* 1920, 46).

Nem véletlen, hogy a polihisztor halálakor az *Ujság* őt kérte fel a hivatalos nekrológ megírására, amely végül *Alexander Bernát, a filozófus* címmel jelent meg (Szemere 1927). E cikkében Szemere a *megismerés* és *értelmezés* fogalom-párból kiindulva mutatja be Alexander filozófiáját. Mint írja,

azokhoz tartozott ő, akiknek sokoldalú tevékenységét mintegy egyetlen ősforrás táplálja, és akiknek minden gondolkodása és alkotása egységes, értelemmel teljes egésszé kapcsolódik össze. Sokságú szellemiségét a világhoz való viszonya határozta meg. Ez pedig túlnyomóan kontemplatív volt. Állásfoglalása a világgal szemben megismerő és értelmező (Szemere 1927, 3).

Szerzőnk narratívájában Alexander *megismerés* fogalma az *értelmezés* szolgálóleánya szerepét játszotta, ugyanis általa kívánta a világ „dolgoit” végső való-

jukban megérteni. Ezért fordult a filozófia és a művészet felé, amelyekben meglátása szerint a leginkább megtalálható a viláértelmező funkció. Ebből adódóan „legterjedelmesebb művei részint esztétikai, kritikai és művészetbölcseleti, részint filozófiai jellegűek” (Szemere 1927, 3). E négy kategória felállítása után a cikk hátralévő részében Szemere sorra veszi az ismert Alexander-műveket, és elhelyezi őket valamelyikben. Írása érdekessége, hogy Kornishoz hasonlóan ő is elsősorban a filozófust méltatja, ugyanakkor abban a kérdésben véleménykülönbség állapítható meg kettejük közt, hogy ahol az előbbi szerző majdnem kizárólag csak esztétikai irányultságot lát, az utóbbi már ekkor is valamivel pontosabb fölosztást igyekszik alkalmazni. Szemerénél egyébként ekkor még sokáig a filozófiatörténeti orientáció és a filozófiatörténész Alexander munkássága a mérvadó, ugyanakkor a pszichológiai irányultságot ő sem hagyja szó nélkül. Külön érdekessége a cikknek, amely Kornisnál is megjelenik, hogy a FIT könyvsorozatban a tudományos célokon túl a nemzeti ügyet, vagyis a filozófia újkantiánus felfogásán alapuló általános népszerűsítés elvét mint a nemzeti-kulturális fejlődés egyik tényezőjét szintén fölfedezi Szemere, amely valóban egybevágott Alexander és Bánóczi eredeti szándékával.¹³ Az írás végén ő is elismerőleg szól a *tanárról*, akit ekkor és hosszú élete hátralévő évtizedeiben a nemzet tanítójának tekint.

De nemcsak e cikk az egyetlen, amely a filozófiatörténészt mesteréhez köti az 1945 előtti időszakból, hiszen neki köszönhetőek a fiatalkori, Horváth Cirillhez írt levelek sajtó alá rendezése 1928-ban (Szemere 1928). Ezáltal az ő érdemének vehető az ifjúkor biográfiai súlyának felértékelődése, valamint az említett levelek filozófiai reflexióba emelése, hovatovább egyáltalában véve azok fönmaradása is.¹⁴ További érdeme, hogy személyes élményeiből és emlékeiből – a most vázolt cikkét érezhetően jelentőségteljesen továbbgondolva – ő próbálkozik először az elhunyt „lelki alkat”-ának megrajzolásával. Nem biográfiának, inkább „lélekrajz”-nak tekinti e vállalkozást Szemere¹⁵, ami egy emlékbeszéd formájában, az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság (a továbbiakban: IMIT) Alexander halálának első évfordulóján tartott emlékülésén hangzott el, és a társaság évkönyvében is megjelent a következő évben (Szemere 1929).

13 A szövegrészt érdemes összevetni az eredeti röpirat szövegével: *Budapesti Szemle* 1880/48. 446–448; lásd még: -ő [Rákosi] 1881.

14 A kötet alapjául szolgáló levelek egyik faksimile 20 fol. terjedelmű másolati példányát a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi Révész Géza hagyatékában (Ms 2393/21).

15 E leírói módszer nem volt teljesen idegen a magyar filozófiai hagyománytól. Alexander Beöthy Zsoltnak ajánlott *Diderot-tanulmányai*ban például egy „lélektani rajz” adásáról beszél (Alexander 1900). Szemere e módszer ismeretében, illetve annak alkalmazásával tiszteletét és egyben a mestere által megkezdett munka kontinuitását is jelezte. Az alexanderi módszertanra eddigi ismereteink szerint először Sándor Pál gilyelt föl (Sándor 1973).

Filozófusunk e beszédében részben a Kornissal párhuzamos útra lép, amennyiben ő is egy lánchoz hasonlóan képzelel el és mutatja be Alexander Bernát életét és életművét, annak láncszemein egyesével haladva egymás után, bár elődjétől eltérően sokkal kevésbé vázaltszerűen és attól jóval disztintíváltabb formában, a 'filozófia nyelvén' megszólalva.

A két részből felépülő expozé az előbb említett „lelki alkat”, mint legnagyobb szintetizáló egység kifejtésével indul (Szemere 1929), utána Alexander *tanári alakja* kerül bemutatásra. Ezt követően Szemere merész vállalkozásra szánja el magát, amikor mestere „világsszemlélésé”-t és a „világhoz való viszonyá”-t a művészeivel állítja párhuzamba. Érzékelhetően korábbi cikke vezérfonalán halad tovább ez az újszerű elgondolás, amely látszólag talán merész, ugyanakkor nem alaptalan, és Szemerének sikerül is legitim igazolást adni e diszpozícióról. Mint kijelenti,

nincsen ellenmondás abban, hogy a filozófust a szellemiségnek egy másik formájával próbáljuk értelmezni. Nem új megállapítás az, hogy a filozófiai állásfoglalások már úgyszólván általános struktúrájukra nézve különbözők. Vannak filozófusok, akik magatartásukban túlnyomóan teoretikusak, akik nem kívánnak belenyúlni a világ folyásába, csak elemeznek, értelmeznek, következtetnek, összefoglalnak; ezek a tudóshoz állnak legközelebb, valamint hogy a tudomány szolgáltatja leggyakrabban a problémákat filozófiai elmélkedéseikhez. Vannak mások, akiket elsősorban az akaró, cselekvő ember érdekel, s akik új eszményeket hirdetnek az emberiség számára; ezeknél a próféta pátosza hatja át még az elvont gondolatmenetet is, és ők éppannyira mondhatók prófétáknak, mint filozófusoknak. S vannak ismét mások, akik inkább fantáziájukkal, mint értelmükkel fogják át a mindenséget, akiknek világfelfogása inkább meglátás, mint észszerű megismerés, akik ihletett rajongói a világ szépségének, akiknek vilásképe 'fogalmi költészet', szóval, akik a világgal szemben az esztétikai attitude valamilyen formáját mutatják. Az ilyképpen beállított gondolkodók a művészek lelki rokonai. Ezek a típusok persze sohasem fordulnak elő zavartalan tisztaságban, csak dinamikai különbségekről és változatokról lehet szó, és mindig az uralkodó diszpozíció ad bélyeget az egész egyéniségnek. Alexander Bernát erősen kontemplatív természet volt; egész szellemi magatartása sokkal inkább a tudósé és a művészé, mint a prófétáé (Szemere 1929, 28–29).

Az alexanderi filozófiai szemléletmódot Szemere végül *esztétikai beállítottságnak* nevezi el, amelyben ha sikerül bebizonyítania létezését, a későbbiekben immár kényelmesen elhelyezheti barátja azon műveit is, amelyek nem tartoztak

a szorosabban vett bölcséleti munkák sorába. Azért, hogy elgondolását igazolja, kifejti, hogy a művészet mesterénél nemcsak téma vagy kikapcsolódás volt, hanem döntően formálta egész világszemléletét is (Szemere 1929). Máris egy megkülönböztetést eszközöl: szembeállítja a filozófia, illetve művelőjének „egyetemesre irányuló” érdeklődését, a művészet és a művész „egyéni jelenség” felé húzó orientációjával. Szerinte Alexander az egyetemesben látja a lényegest, ám ez nem tompítja el érzékét a dolgok egyéni, konkrét jellege iránt, mert azt éppen annyira a világ értelméhez tartozónak tételezi, mint az egyetemeset. E találó, bár a filozófiai hagyományban közel sem egyedi keresztvágással létrejött ellentét egyszerre történő szellemi birtoklása (és ellentétként való kioltása) azután mint kimagasló lélektani dignitás jelenik meg az egykori mentor munkásságában. Szemere ezzel két célt is elért. Egyrészt mindinkább felértékelte Alexander Kornis által filozófiai látótérbe emelt esztétikai munkásságát, másrészt ténylegesen lehetővé tette sok száz hétköznapi kulturális dologgal foglalkozó, ebből adódóan mulandó értékűnek, netán avítottnak vehető karcolat és tárcacikk kortól és keletkezési körülménytől független, önálló értékelését. Eme szintetizáló, utólag akár fenomenológiaiaként is értelmezhető szándék¹⁶ tehát végigkíséri tudósunk életét, aki emiatt nem alkot filozófiai rendszert, hiszen gondolkozása eleve rendszerek sokaságát és változatosságát követeli – az emlékbeszéd itt tér át végérvényesen a *filozófusra*, annak filozófiaképére.

A filozófia mibenlétére vonatkozóan – folytatva Szemere Samu rekonstrukciójának bemutatását – ettől a szintetizáló megfontolástól vezérelten jut el végül addig a következtetésig Alexander, amit aztán *A nemzeti szellem a filozófiában* című munkájában fejt ki (Alexander 1893), ahol a filozófiát előzetesen az emberi tudásnak egy egyetemes összefoglalásaként és rendszeresítéseként mutatja be. Ezt követően persze – mondjuk így – csiszolja a definíciót, mert a továbbiakban pontosan kifejti azokat a tényezőket, amelyekről a filozófia fejlődése függ. Ezek a tényezők pedig a következők: a kor pozitív tudása, a vallás, a műveltségi állapot (értve ez alatt a műveltségi és gyakorlati életet, azaz az állami lét aspirációit, vagyis az emberek szellemi életét a maga konkrét valóságában), és végül az igazság, a gondolatok belső kapcsolatának momentuma. Ekképp a filozófiát a kor kultúrájának magára eszméléseként s tudatossá vált kifejezésekként értelmezi Alexander Bernát, amely Szemere szerint meghatározó felisme-

16 A korai fenomenológia és az ifjú Alexander Bernát kapcsolatáról meggyőző erővel egyik tanulmánya részeként Varga Péter András értekezett legutóbb (Varga 2016). A tanulmány egyébiránt az elmúlt évek egyik legizgalmasabb levéltári forrását, Alexander Bernát bécsi egyetemi órarendjét is közli. Varga írásának további érdeme, hogy az elmúlt 30 évben e sorok írója mellett – aki a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson mutatta be – kizárólag ő vette a fáradságot és használta föl forrásként Alexander fiatalkori naplóját a fenomenológiai hatások elemzéséhez.

rés. Nemcsak azért, mert ebből az elgondolásból filozófiák sokasága következik, nem is a gondolat egyedisége miatt, inkább azért, mert e releváció dinamikája hatott alkotóerejére egész életében. Emiatt válhatott igazi filozófussá és filozófiatörténet-íróvá (ennek ellenére mint azt helyesen kiemeli Szemere, Alexander nem azonosította a filozófia történetét magával a filozófiával), azzá a tudóssá, aki a filozófiát az emberiség örök, szent feladatának tartotta, amelyből minden nemzetnek ki kell vennie a maga részét. Álláspontja azonban nem relativista, mert azt tanította, hogy legyen bár megannyi filozófiai rendszer, igazság mégiscsak egy van, amit az emberi elme nem teremt, hanem fölfedez. Ekképp a filozófia nem a korlátlan individualizmus birodalma, hanem minden nagy gondolkodó függ elődeitől. Az alkotás folyamata pedig egyénfeletti, aminek a kollektív szellem szabja meg irányát, sajátosságát, tartalmát, és amit az egyén legföljebb csak tudatosít. A tulajdonképpeni alkotás dicsőségének alanya ezáltal nem az egyén lesz, hanem a nemzet. A filozófia (is) a nemzeti szellem alkotása, annak öntudata. Ezt az alapgondolatot egészíti ki, vagy ha tetszik, magyarázza tovább két évtized után *Magyar filozófia* című előadásában (Alexander 1915), ahol már egyenesen nemzeti filozófiákról beszél. Ez nem sovinizmus vagy „trikolórfilozófia”, hanem az egyetemes igazság számtalan jellegzetes inkarnációja. Észrevehető a szemerei gondolatsorban, miként kapcsolódnak egymáshoz és/vagy épülnek egymásra az alexanderi gondolkozás főbb stációi. Az esztétikai beállítottságból előbb felismerésre került a létező filozófiák sokasága, majd megnevezettek azok bölcsői, az egyes nemzetek. Így jutott el aztán Szemere ama meglehetősen primitív kérdés magyarázatához, amit életében többen számonkértek mesterétől, hogy egy magyar tudós miért foglalkozik annyit külföldi filozófusokkal. A folytatásban hosszasan kitér a bölcselő *filozófiatörténeti* géniusának tárgyalására (Szemere 1929).

Az emlékbeszéd a *lélektani* véna alaposabb bemutatásával folytatódik (több pszichológiai mű felsorolásával), amit Kornistól eltérően az *esztétikai lélektan* ismertetése követ, amely alatt a polihisztor filozófia és pszichológia metszéspontjában álló műveit érti Szemere. Ugyancsak Kornistól eltérően, szónokunk az elhunyt *művészetbölcséletéről* is hosszabban megemlékezik, amit elődje summázva az esztétika körében tárgyalt. Külön szól továbbá a *műkritikusról* – ez utóbbit részben egybeköti a *publicistával* (Szemere 1929).

Az IMIT-ben elhangzott előadás második részében az egykori tanítvány ismert és kevésbé ismert biográfiai adatokat közöl a tudós életéből. Megemlíti például élete első szakaszának szerény körülményeit, majd föleleveníti a fiatal korszakot lezáró jelentős művet, *A filozófia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában* című kötetet (Alexander 1877, Szemere 1929). A továbbiakban röviden kitér a magyar filozófia fellendítése érdekében végzett áldozatos munkájára, többek között a *modern filozófiai műnyelv* megteremtésére és a

FIT alapítására (Szemere 1929). Ezután Szemere egykori mentora zsidó identitástudatával foglalkozik, amit a publicista és dramaturg sikereinek, illetőleg a tudományos címek sorolása követ.¹⁷ A beszédben ezután az iskolán kívüli népoktatásban vállalt tevékenység következik, aminek érdekessége, hogy ő tér ki rá először. Fölolvasása vége felé azonban roppant kényes témához, mestere „kommün alatti” tevékenységének, a rendszerrel szemben tanúsított magatartásának elbeszéléséhez érkezik¹⁸, amit Kornishoz hasonlóan ő is érinteni kíván, ám amíg az előbbi tudós ragaszkodik az Akadémiának Alexanderrel szembeni hivatalos állásfoglalásához, és annak súlyát enyhíteni szándékozván magyarázkodásba bocsátkozik, addig ő ezúttal is *expressis verbis* mentora pártjára áll, s ártatlanságát bizonygatja. Jól kivehető a disszociáció e kérdésben kettejük között s talán éppen Kornis véleményével megy szembe előadásának ebben a szakaszában, amikor meghökkentő nyíltsággal ismerteti az agg professzor¹⁹ külföldi tartózkodásának pontos okát. E helyen hangzik el nyilvánosan először, hogy a bölcselő felesége gyógykezelése miatt volt kénytelen elhagyni az országot²⁰ és Svájcba utazni; tehát szó sem volt politikai menekülésről, netán önkéntes száműzetésről (vö. Kornis 1944). Végül a fölolvasás utolsó részében megemlékezik a nagy tudós hazatérte utáni évek eseményeiről.

Úgy vélem, már e beszámolóból is megragadható, hogy Szemere Samu módszerében nem, inkább terjedelmében, mélységében és némely konzekvenciájában tér el a Kornis Gyula tanulmányában foglaltaktól, amit egész biztosan ismert, mi több, talán inspirációként fel is használt. Ő maga egyébiránt olyannyira fontosnak tartotta mestere emlékének ápolását, hogy e beszédet fölvette 1941-ben megjelent tanulmánykötetébe is (Szemere 1941).²¹ Ezzel, és a még korábban, 1938-ban megjelent *Tanulmányok III. – Nagy emberek* címet viselő válogatáskötet (Alexander 1938) szerkesztésével végérvényesen elkötelezte magát az Alexander Bernát emlékének őrzője és „szellemi örökségének” fenntartója szerepkörben (vö. Szerdahelyi 2013). És valóban, 1978-ban bekövetkezett haláláig több esetben bizonyította, hogy a polihisztor legnagyobb ismerőjének ő tekinthető, miként azt is, hogy a stafétának ő az egyedüli legitim továbbvivője.

17 Alexander identitástudata vizsgálatához lásd Zóka Péter (Zóka 2015) és Kiss Endre (Kiss 2006) interpretációit, gondolatait, amelyek a biográfia felől reflexióba helyezve részletesnek korántsem nevezhetőek, ám jól használhatóak.

18 Korabeli napilapokban a témát lásd *Az Est* 1920. máj. 11. 6; *uo.* 1920. szept. 5. 7; *uo.* 1920. júl. 31. 4; *uo.* 1922. aug. 3. 1; *uo.* 1930. okt. 29. 7; *Az Ujság* 1922. nov. 29. 2. Ez utóbbi két cikk rövid visszaemlékezés Alexander útlevélkérelmére vonatkozóan.

19 A filozófus 1920-ban töltötte be 70. életévét. A jeles alkalomból tanítványai sürgönyben köszöntötték őt (Szemere 1970).

20 Alexander Bernát felesége 1922 augusztusában hunyt el hatvannégy éves korában a Freiburg melletti Badenweilerben (*Az Est* 1922. aug. 9. 6; *Az Ujság* 1922. aug. 8. 4; *uo.* 1922. aug. 9. 8).

21 A kötetről egyébiránt Elek Oszkár (Elek 1943) és Madzsar Imre (Madzsar 1942) is recenziót írt.

Ne siessünk azonban ennyire előre, hiszen ennek az elkötelezettségnek a nyílt vállalása még 1937-ben is dilemma tárgyát képezte.²² Ez egyik írásában mutatkozik meg, amiből az alábbiakban idézünk majd.

Az *Alexander Bernát. Halálának tizedik évfordulójára* című cikk (Szemere 1937) írásának idején Szemere már évek óta jelentetett meg filozófiatörténeti témájú cikkeket az *Ujság* hasábjain.²³ Mindenki tudta, ki ő, mint ahogy azt is, kinek a munkáját folytatja. Talán emiatt is érdekes az alábbi bizonytalanság, amely soraiból árad:

Egy évtized távlatából tekintünk vissza Alexander Bernát alakjára, s tűnődve vizsgáljuk felrajzó emlékeinket és önmagunkat. Az idő fátyolán át gyakran megváltoznak a dolgok színei és méretei; ami valamikor elevenen ragyogott, talán megfakul az emlékezet tükreben, s mit nagyon látunk, összezsugorodik az évek távlatában, s alig mutat kiemelkedést. Magunk is változunk az idő haladtával, életfelfogásunk tisztultabbá, ítéletünk tárgyilagosabbá válik, s korábbi énünktől is függetleníti magát. Vajon Alexander Bernát alakja is módosult-e az emlékezetben s az ő jelentőségét is át kell-e értékelnünk – kérdezem magamtól. Miként látom őt ma? (Szemere 1937, 3).

Súlyos kérdések, ám az elkövetkezőkben szerzőnk hamar egyértelművé teszi, hogy Alexander *előadásai* sikerének kulcsa a „gondolat éreztetésében” állt. Hallgatóságában ugyanis képes volt éreztetni a „filozófiai elvontságoknak a lélek irracionalitásába nyúló gyökereit”, a „szellem izgalmi élményét”, amely mindenkor a kifejezésért küzd, s amelynek a filozófiai gondolat a lecsapódása (Szemere 1937). A polihisztor tanítványának soron következő sorait összegezve, Alexander mintegy átélhetővé, elevenné varázsolta a filozófia történetét előadásaiban.

E munkában a *pedagógus* egyesült a *művésszel*, ezért lehetett oly’ népszerű, hogy óráit állandó jelleggel százak látogatták. De ő – miként azt a cikk írója sejtetni engedti – nem élt vissza e népszerűséggel és bizalommal, hovatovább, a számában növekvő hallgatóság újabb és újabb motivációkra sarkallta. Így lett

22 A 90. születésnapja alkalmából összeállított bibliográfia tanúsága szerint Szemere 1906 és 1970 között 14 db, Alexanderral kapcsolatos cikket, tanulmányt írt, ebből 8-at barátja halála után (Sándor 1971). Mielőtt e statisztikai adattól továbblépnénk, külön hangsúlyoznunk kell, hogy Szemere filozófiatörténeti orientáltságát nyilvánvalóan Alexander Bernát indította el és inspirálta a későbbiekben, azonban az ő személyének és munkásságának tisztelete mindig kimagasló része volt az évtizedek folyamán kibontakozó saját bölcséleti diszpozíciónak és programnak, ugyanakkor jól láthatóan nemcsak elkülönült attól, hanem elkülönülésében sok tekintetben be is tetézte azt.

23 A lapban való publikálás ötlete feltehetően szintén Alexandertől származik, ahová Szemere első cikkét még 1911-ben küldte be, a másodikikat pedig 1924-ben. Az összes többi *Ujság*-beli cikke viszont már mestere halála után keletkezett (Scheiber 1971).

Alexander Bernát egyetemi tanárból „a magyar filozófiai kultúrának széles körben úttörője, az egész nemzet tanítója” (Szemere 1937, 3). Szemere nem kevesebbről, mint tehetségéből és hajlamból adódó predesztinációról beszél a tudós személye vonatkozásában, aki annak ellenére, hogy tanulmányai, műveltsége és széles körű nyelvtudása révén könnyen bekapcsolódhatott volna a külföldi filozófiai vérkeringésbe, inkább lemondott a dicsőségről, és magára vállalta a felvilágosítás nehéz terhét. Szemere mondatai világosak abban a tekintetben, hogy e nemzeti vállalásban másokkal ellentétben ő nem egy filozófiai programot vagy irányt lát, ellenkezőleg, inkább egy szabadon vállalt dicsőséges önfeláldozást vél felfedezni mestere részéről. Ebben a predikátumban ragadja meg a nagy tudós halhatatlanságát, és tulajdonképpen már meg is válaszolta a cikke elején feltett kérdéseket – a bizonytalanságnak vége.

A folytatásban a fenti emlékbeszédből jól ismert vonalon halad előre Szemere, amikor Alexandernek a „magyar filozófiai kultúra teremtésének” programja kapcsán a már untig sorolt eredményeinek elbeszélésébe kezd. Megemlíti Kant-fordításait, szól a FIT-ről és az abban megjelent monográfiáiról, majd az IMIT-ben előadottaktól kissé eltérően ezúttal fokozott figyelmet szentel elhunyt mentora hírlapcikkeinek, amelyeket immár ténylegesen beemel a „nemzet tanítója” szerepkörbe.

A folytatásban külön kiemeli, hogy Alexandernak mind a művészeti tárgyú írásai, mind a beszédei a nemzet tanítását szolgálták, hiszen az érdeklődés a művészeti kérdések iránt jóval szélesebb körű, s ebből adódóan hatása is átfozóbb. Mint írja, „a művészet mint kultúrjelenség, mint az emberiség nagy ügye, épp oly közel állt lelkéhez, mint a filozófia, s mint ez, végigkísérte egész életét” (Szemere 1937, 4). Szemere e – valós – megállapításba kapaszkodva ismét visszatér az egy évtizeddel korábbi cikkében leírtakhoz, ahol a filozófiát és a művészetet mestere vonatkozásában párhuzamba állította, ezáltal megteremtve a lehetőséget, hogy cikke hátralévő részében Alexander esztétikájával foglalkozhasson. Előbb néhány irodalmi művet sorol, amelyeket a polihisztor életében komolyan feldolgozott, és amelyekről a műgyetemen tanított, mondván, ezen órákból lehetett igazán az esztétikai elemzés szempontjainak sajátosságát és az irodalomtörténeti szemponttól való éles különválását megtanulni. Azonban nem is ez a fontos a korábbi tanítvány számára, hanem annak kiemelése, hogy e munka keretében Alexander adta vissza igazán a magyar kultúrának Madáchot, mert *Az ember tragédiájának* filozófiai tartalmát ő képes először adekvátnan tolmácsolni.²⁴ Emellett a hazai Shakespeare-kultusz megteremtésében is oroszlánré-

24 A szemerei kijelentés teljesen helytálló. Mára kevésbé ismert tény, hogy Alexander évtizedeken keresztül foglalkozott Madách Imre munkásságával, mi több ő volt az, aki *Az ember tragédiája* Franklin-féle kiadását sajtó alá rendezte, és ahhoz egy máig mérvadóan tekinthető bevezető tanulmányt is írt (Alexander 1904). A Madách-tanulmányok évtizedeken átnyúló végső szintézise – eddigi ismereteink szerint – 1923-ban jelent meg (Alexander 1923).

sze volt, amivel úgyszintén hosszabban foglalkozik a hírlapcikk, majd szerzője a zárógondolathoz kanyarodik.

Szemere úgy hiszi, mestere megadta a választ arra, hogy mi volt a domináns elem életszemléletében, amely – mint sugallja – a cikkben vázolt hatalmas életmű megalkotására ösztökélte. Ez szerinte nem más, mint a gondolat világmegváltó ereje, a legfőbb életérték, amelyről *Vallomásában* is beszélt. E mű pár szavas értelmezésével ér véget az írás, amelyet az egykori tanítvány Alexander egyéniségének és jellemének dicsérő ábrázolásához alakít. A gondolat Alexander Bernátnál

nem oly értelemben megváltó erejű, hogy talán a világ fölé emelkedő közömbösséggel letompít öröm és fájdalom iránt. [...] A gondolat Alexander felfogásában aktív építő erő, a haladás, fejlődés igazi eszközlője, a cselekvés biztos vezére; egyedül reá bízhatjuk magunkat, de nem a lélek vak, irracionális erőinek ösztönzésére. Alexander a szellem primátusát vallotta – s ez azt jelenti ebben az esetben, hogy a világos, öntudatosá vált gondolat a jónak és rossznak kritériuma, s hogy útmutatása mellett megvalósulhat a jó s uralkodóvá lehet az emberi szolidaritás tudata a földön. Ennek a világos, öntudatosá vált gondolatnak sugárzását éreztük Alexander tekintetében, mindent megértő bölcsességében, a jót, szépet, igazat önmagáért akaró, nemes emberiségében (Szemere 1937, 4).

A cikk koncepciója egyértelműnek tűnik a tekintetben, hogy egy valós lelki tépelődést Szemere nagyjórészt az IMIT-ben elmondott beszéd keretébe illeszt, s argumentációja végig abban a narratívában és keretrendszerben folytatódik, ahol részint Kornis tanulmánya és a saját, 1928-ban elmondott emlékbeszédének fonala abbamaradt. Változásról annyiban beszélhetünk, hogy Szemere interpretációjában – a korábbi művektől eltérően, ahol ez véleményem szerint nem jelenik meg ennyire markánsan – immáron egyértelmű és végleges az elbeszélés eltolódása a tudós-akadémikus attitűdtől a pedagógus felé, így Alexander a nemzet tanítója, a magyar filozófiai kultúra megalapozója mintában kerül aztán hosszú évekig értelmezésre.

IV.

A következő nagyerdemű Alexander Bernát-kutatónak Sebestyén Károly tekinthető, aki ellentétben Kornissal és Szemerével, már a filozófus életében egyben kritikus és méltatója is volt (például Sebestyén 1900). Sebestyén az IMIT *Évkönyvének* 1934-es számában emlékezett meg barátjáról. A különlenyomat

formájában is megjelent (Sebestyén 1934) és kisebb sajtóvisszhangra talált²⁵ tanulmány bevezető része sokkal inkább bensőséges hangú megemlékezés, mint biográfia annak ellenére, hogy nyíltan megvallja, ő a filozófus, esztéta, publicista stb. méltatását megkerülve inkább *az emberről* kíván szólni (Sebestyén 1934).

Ténylegesen tehát csak az első rész kezdődik az alexanderi életút elbeszélésével. Sebestyén ebben még a Szemere-beszéd második részétől is bensőségebb és nyíltabb hangot üt meg, amikor elárulja, milyen súlyos anyagi helyzetben élt az Alexander család, és miképp indult az ifjú diák tanulmányi pályája. Szemerehez hasonlóan, Sebestyén ugyancsak erőteljesen hangoztatja az ifjú Alexandernek Bánóczy Józseffel való szoros, életen át tartó barátságát. Ezt követően a filozófus tanári pályafutását tárgyalja hosszasan – szintén bensőséges hangnemben. E helyütt nevezi először „panhisztorinak” mesterét (Sebestyén 1934, 10). Az oktatói kvalitások ismertetése után egykori barátjának filozófiai-esztétikai alapbeállítottságát emeli ki, majd szól a publicistáról. Végül dolgozatának első, biográfiai részét a forradalom alatti hónapok bemutatásával és a hazatérés utáni időszak elbeszélésével zárja. Az előbbi kérdésben, bár álláspontja megegyezik Szemerevel, ő mégsem annyira radikális. Alexander Bernát életének utolsó óráit – tudományos plénum előtt – szintén ő mutatja be először e helyütt.²⁶

Dolgozata második része már csatlakozás az elődei által megkezdett ösvényhez, bár azoktól továbbra is jóval személyesebb; ebben a fejezetben rendkívül jól kidolgozott retorikával, idealizálva beszéli el mestere *filozófusi és filozófiatörténelmi* zsenijét és ihletettséget (Sebestyén 1934, 17–20), amit a harmadik részben kezd el részletezni.

A tanulmány folytatásában, azaz a harmadik részben előbb ő is a FIT-ről szól részletesen – amihez pár oldallal lejjebb Kornis egyik felolvasásából is idéz (vö. Kornis 1926) –, majd kitér mestere önálló filozófiai eredményeinek tárgyalására. A rész érdekessége, hogy ebben Sebestyén nem kevesebbel próbálkozik, mint a filozófus *metafizikájának* pár mondatba sűrített rekonstrukciójával, amit az időszakban se előtte, se utána nem kísérelt meg tudomásom szerint senki. „Ennek a megragadó épületnek homlokzatán – írja Sebestyén az alexanderi metafizika jellemzése kapcsán – arany betűkkel ragyog az *Egység* eszméje. Isten és a világ egysége, a gondolat és kiterjedés egysége, a lét és az érték egysége, a megismerés és cselekvés egysége” (Sebestyén 1934, 23). Megítélésem szerint részben az is figyelemre méltó, hogy Sebestyén a metafizika említését a soron következő *pszichofizikai kutatások* tárgyalásának felvezetőjeként alkalmazza,

25 A recenziók közül lásd *Az Est* 1934. okt. 28. 8; 8 *Órai Ujság* 1934. okt. 12. 8; K. T. [Kóbor] 1934.

26 A publicisztika területén az utolsó órák leírásában Sebestyént több hírlapi tudósító is megelőzte (*Az Est* 1927. okt. 25. 4; *Magyarország* 1927. okt. 25. 6; 8 *Órai Ujság* 1927. okt. 25. 5; *Pesti Hírlap* 1927. okt. 25. 12; *Ujság* 1927. okt. 25. 4).

amivel Kornisnál és Szemerénél valamivel hosszabban lehet találkozni ugyan, de önálló diszciplínaként, a filozófiától részben vagy egészben leválasztva. A vonatkozó szakasz további érdekessége, hogy ő említi meg először Révész Géza kutatásainak Alexanderre gyakorolt ösztönöző hatását.

Tanulmánya soron következő részében nagy kollégájának *esztétikai irányultságát* tárgyalja, meglehetősen hosszasan és elődjeinél jóval kidolgozottabban, ami irodalmi kapcsolatukból adódóan korántsem meglepő. Sebestyén jól kivethetően nem tett mást, mint elődeitől eltérően újra kézbe vette elhunyt barátja könyveit, majd azokat két csoportra osztotta: irodalomtörténetiekre és művészetelméletiekre. Ez a megkülönböztetés a továbbiakban lehetőséget teremtett számára, hogy Alexanderről mint irodalomtörténészről és esztétáról beszélhessen. Alexander Shakespeare-orientációiról és a témában elért eredményeiről például Pósa Péternél is letisztultabb és részletesebb képet nyújt (Sebestyén 1934), aki pedig az 1900-tól 1920-ig terjedő hazai Shakespeare-kultuszt összefoglalta (Pósa 1942). Felidézve a vonatkozó gondolatsor elejét, a következőt olvashatjuk:

Hogyan, mikor került a brit óriás varázkörébe, maga sem tudta. Vonzotta nemcsak remekeinek költői ereje és szépsége, jellemábrázoló képességének gyakran megdöbbenítő biztossága, gondolatainak filozofikus szépsége: hanem életének és egyéniségének rejtelme is. Hogy oly végtelenül sokat adott tudnunk és oly igen keveset tudunk róla. Izgatta, hogy beléhatoljon lelke mélyébe, felpattantsa titkainak zárát és feltárja azt, ami benne a legbecsesebb és legnehezebben felfedezhető: az egyéniséget. Kritikai tisztje gyakran vetette eléje Shakespeare-nek egyik-másik drámáját; és tudjuk, hogy ő ennek a tisztének milyen szeretettel, elmélyedéssel felelt meg (Sebestyén 1934, 25–26).

De a rész zsenialitása valójában abban rejlik, hogy a Shakespeare-orientációk után először Sebestyén meri kimondani, amit előtte senki, és utána is csak kevesen, hogy milyen feladatok várnak még a kutatásra az alexanderei esztétika területén. A folytatásban még mindig ennél a fejezetnél és az esztétikai szegmensen belül maradva, hosszabban ismerteti Alexander művészeti témájú 1924-ben megjelent tanulmánykötetét (a kötetet lásd Alexander 1924)²⁷, majd műve zárása előtt, az utolsó előtti részben a *kritikust* és *publicistát* mutatja be; előbb a filozófus színházszeretetről szól, majd rátér a publicisztikára, amit az előbbi két emléktanulmánytól eltérően, hosszasan ismertet. Emlékei szerint akadémikus barátja soha nem szolgált ki publicisztikájával egyetlen politikai pártot sem, annak ellenére, hogy a politika, mint „a népek kormányzásának művésze” (Sebestyén 1934, 34), élénken foglalkoztatta; továbbá nem volt heroldja

27 A könyv céljáról lásd: *Az Ujság* 1924. márc. 14. 7.

semmiféle szerkesztői elképzelésnek, ámbar a sodrás néha őt is magával ragadta. Cikkeinek hatására a kritikusból és a kivételes tehetségű *tárcacikkíróból* – vagy Sebestyén szavával: „a vonal alatti országgrész helytartójából” (Sebestyén 1934, 34) – igen hamar *vezércikkező* lesz, amit szintén e volt tanítvány jelent ki róla először, miként azt is, hogy vezércikkei anyagát és irányát – az elbeszélő tájékozottsága szerint – minden időkből ő maga választotta. Más alkotásaihoz hasonlóan napi publicisztikaiban is *a nemzeti szellemet kereste*, illetve annak fölmutatását szolgálta.

Végezetül a tanulmány utolsó részében egy eddig ismeretlen új elem kerül bemutatásra, Alexander, az *organizátor*. Ismereteim szerint abban az időszakban Sebestyén Károly az első, aki a FIT mellett hosszasan megemlékezik a polihistor más, nagy volumenű tudományos és közéleti vállalkozásairól. Említést tesz például a Kisfaludy Társaság Shakespeare Bizottságának életre hívásáról²⁸, amivel mestere hamarosan új Shakespeare-kutatókat, -színészeket és -közönséget teremtett. Már e helyütt megjegyzem, hogy az esztéta e méltatással közel sem túlzott, hiszen Közép-Kelet-Európa legnagyobb Shakespeare-reneszánsza az 1900-as évek első felében hazánkban volt.²⁹ Alexander szervező tevékenysége azonban nemcsak a filozófia és az irodalom területére korlátozódott, hanem a közoktatásra is, aminek reformjából tetemes részt vállalt – folytatja róla narrációját egykori tanítványa. Az utolsó részhez csatolva olvasható még egy rövid fejezet, amely Alexander zsidóságával kapcsolatos (uo. 36–38) – ebben részletesen kifejtésre kerül vallási meggyőződése éppúgy, mint az abból származó mindennapi hátrányok –, majd egy rövid nekrológszerű befejezés zárja a dolgozatot.

Meglátásom szerint a Kornis Gyula – Szemere Samu – Sebestyén Károly triász részben megalkotta az Alexander-literatúrát, illetőleg megalapozta az általában vett alexanderi filozófia és esztétika hatástörténetét. A kutatók közvetve vagy közvetlenül mindmáig e triumvirátus Alexander-képeinek valamelyikén dolgoznak tovább, mi több, az értelmezési keretüknek a fent említett személyek és műveik képezik az alapját. Hovatovább, a ma tárgyalt és/vagy kutatott „népszerű” Alexander-művek (értsd: a most bemutatott művekben megnevezett Alexander-írások) közötti viszonyrendszer is máig e triász valamelyik tagjának felfogásához simul.

28 1907-ben a bizottság ismételt életre hívásának a gondolata is Alexandertől származott (*A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1907–1908*. 42. köt. 160).

29 Ezt a kibontakozást a polihistor a maga részéről Shakespeare-tanulmányokkal és matinék szervezésével is szolgálta, amelyek – mennyiségükből adódóan – pusztá felsorolása sem lehetséges e helyütt.

V.

Kornis, Szemere és Sebestyén mellett még egy nevet kell megemlíteni az 1945 előtti időszakból, Imre Józsefét, aki sokat tett a kutatás föllendítéséért. *Alexander Bernát és filozófiai műveltségünk* című értekezésében (Imre 1938) a szerző lényegében nem tesz mást, mint nyomatékosítja, és a filozófiára lokalizálva tovább mélyíti elődei kijelentéseit.

Műve első részében, amelyben a magyarság és a filozófia viszonyát vizsgálja, Joó Tibor nyomán három fő okát látja a magyarság filozófiaellenességének (Imre 1938). Az első ok a XIX. század kortünete, amely a filozófiát maradinak és tudománytalannak bélyegezte. A második ok a filozófiai munkák nyelvezete, amelyek legnagyobbbrészt latin nyelven íródtak, így azokat nem a magyar szellem termékeinek tekintették. Végül a hazai filozófiaellenesség harmadik oka a világháborúig uralkodó nyárspolgári utilitarista-hedonista világnézet, illetve a filiszteri szellemiség. E káros nézetek – Imre szerint – kisebb mértékben még jelen vannak, és harcolni kell ellenük, amihez a legjobb fegyvert a honi filozófia fölkarolása és minél alaposabb kidolgozása képezi. A magyarságnak meg kell ismernie filozófusait és alkotásaikat. A magyar filozófusok – Apáczait, Temesvárit és Paulert említi – alkotta értékek megőrzése nemzeti feladat. Ő maga is e munkából akarja kivenni részét az elkövetkező oldalakon, amikor Alexander Bernát filozófiai opusának áttekintését adja.

Munkája következő részében Alexander Bernát *egyéniségével* foglalkozik (Imre 1938), a már megszokott módon. Előbb ismerteti a tudós fiatal éveit, majd felsorolja a hazatérés utáni fontosabb eseményeket, aztán az alkotás éveiről ír, végül az utolsó időszak tárgyalásába kezd. Szemeréhez és Sebestyénhez hasonlóan ő is hosszabban időz Alexander *Vallomás* című művénel (Alexander 1910), de kis kötete igazi érdekességét és értékét a következő részek képezik, ahol részletesebben foglalkozik mestere filozófiájával – vagy az ő szavával: *vezető eszméivel* –, par excellence annak nemzeti irányultságával (Imre 1938, 11–29). Imre József Kornistól és Szemerétől örökölt interpretációja szerint a tudós alkatú ifjú már az 1870-es években felismerte a magyarországi filozófiai élet elmaradottságának okait, és munkához látott, hogy a nemzeti filozófiát s általa a hazai tudományos életet fölvirágoztassa – mind szervező-, mind alkotómunkával. Az egyébként helyesen vizionált nagy nemzeti programba aztán könnyen becsúfolható Imrénél a teljes alexanderi életmű. Nem véletlen, hogy az első munka, amiről szót ejt e fejezetben, épp *A nemzeti szellem a filozófiában* című akadémiai székfoglaló. A nemzeti szellem gondolatának tudományos igényű hangoztatása után Imre a *filozófia történetirójával* foglalkozik, mint második alexanderi vezető eszmével, mindkettővel a filozófus liberalizmusa kontextusában, amit éles kritikával illet,

mert abban az egyéni érdekek túlhangsúlyozását, a „ki-ki a maga barlangjából” (Imre 1938, 14) elvét látja. A nagy gondolkozó filozófiatörténetének és filozófiáról vallott nézeteinek bemutatása kerül ezután hosszasan tanulmányának végére. Értelmezésében Alexandernél ab ovo „a filozófia a tudományok tudománya, a tudás, az igazság a maga egészében” (Imre 1938, 15), a filozófust pedig ebből következőleg polihisztornak tartja, akinek némely más tudományban is jártasságot kell szereznie, hogy szakterülete valóban minden diszciplínák folytatása és betetőzése lehessen; a mű írója ebben egyébiránt Wundt és Taine szellemi hatását látja (vö. Zóka 2015). Ezzel ő az első, aki a filozófus gondolatainak wundti és taine-i alapjait is fölismerte.³⁰ Imre az alexanderi filozófiáfölfogás és az idealizált filozófiatörténet-sz-portré vizsgálata közben többször kiemeli, hogy a kor pozitívizmusa mennyire rányomja bélyegét a nagy tudós munkásságára, azonban az elbeszélő időszakának divatos – valószínűleg Joó Tibortól származó³¹ – szokása szerint az említett szellemi irányzattal szemben meglehetősen toleráns, azt a szellemtörténethez vezető út egyik korai lépcsőjeként gondolja el. (Talán fölösleges külön hangsúlyozni, hogy mennyire jól kivethető, mely tudományos módszereknek és politikafelfogásoknak nincs helye az imrei narratívában és evidenciában.) Ebből a perspektívából is megvizsgálva Alexandernek még inkább kimagasló érdem jut, hiszen „nehéz feladat volt a pozitívizmus uralma idején a megvetett filozófiát az őt megillető piedesztálra emelni, még több bátorság kellett ahhoz, hogy valaki a többségi véleménnyel szembeszállva a ’köldöknéző és üres szócséplő’ filozófusoknak a tudományos élet polgárjogát meg merje adni, sőt annak elismerését még másoktól is követelje” (Imre 1938, 16).

A filozófiáról és filozófiatörténetéről megrajzolt alexanderi elvek után Imre a bölcselő saját filozófiai fejlődésének bemutatásával foglalkozik, és csak azután kezd a szakmai tevékenység leírásába. Míg előbbinél hosszabban vizsgálja Taine hatását, addig az utóbbi esetben rátér annak saját művei és gondolkozása alapilléreinek ismertetésére. Elmondása szerint Alexander *A filozófia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában* című munkájában a filozófia totalitását, illetőleg tudomány voltát akarja bizonyítani, ezért annak igazolását keresve a történetet hívja segítségül. Célja a történet eszméjének föl kutatása, aminek megtalálásával azután az általános elveket a filozófia történetére alkalmazni tudja. Módszerét, amelyet később *történeti leszármazástannak* nevez el, az író szerint e korai könyvében alkalmazza elsőnek Alexander. Imre még hosszan ismerteti

30 A kanti reflexiókat és az újkantiánus érdeklődést először Kornis jegyzi le, ismertetett művében (Kornis 1944). Újabbban a kérdést Horváth Pál is érinti egyik tanulmányában (Horváth 2016).

31 Ellentétben az irányzat hazai képviselőivel Joó Tibor, a szellemtörténetet bemutató könyvében mindenütt megértést tanúsít a pozitívizmussal szemben (Joó 2017).

a könyv tartalmát – amitől nekem el kell tekintenem –, mi több, azt nemzetközi kontextusba is képes elhelyezni, majd adekvát, máig álló konzekvenciaként megállapítja, hogy a fiatal filozófus ekkor „még a pozitivizmus történetíróinak táborába tartozik” (Imre 1938, 26), a kor tanaitól nem tudja még függetleníteni magát. A teljes szakításra – folytatja Imre – 1917-ben kerül csak sor *Az egyéniség a filozófiában* című tanulmányában (Alexander 1917), ahol már szöges ellentétben áll ifjonti ön maga álláspontjával, amivel méltatóját Alexander filozófiatörténetről alkotott nézeteinek elemzésére sarkallja, mígnem az eljut munkája utolsó fejezetéig, a FIT-ig, amelyet hosszasan ismertet. Bemutatja a sorozat céljait, és hangoztatja annak jelentőségét a magyar filozófiai műnyelv megalkotásában, továbbá a magyar filozófia fellendítésében (Imre 1938).

Imre József értekezésének fontosságát az abban méltatott részekén túl abban látom, hogy először beszélt Alexander Bernátról kizárólag mint filozófusról, és ő próbálja először csak ebben a kontextusban rekonstruálni gondolkozását, ami kidolgozottságát látva hosszú-hosszú évekig egyedülálló lesz a vonatkozó filozófiatörténeti munkák között.

VI.

Összegezve az eddigieket elmondható, hogy az 1927 és 1945 között eltelt években legfőképp e négy tudós érdemének tekinthető, hogy általuk kijelölésre és összefoglalásra kerültek Alexander Bernát életének relevánsnak tartott életperiódusai, valamint az utókor tudományos életében pozicionálást és részben elhelyezést is kaptak a polihisztor fontosabb(nak tartott) filozófiai-filozófiatörténeti, esztétikai-művészetbölcseleti és pszichológiai művei. Továbbá: kimondva-kimondatlanul, de széles érdeklődése egyéb nagyszámú alkotásai, ha máig ellentmondásos módon is, de tematikáját tekintve tudatosan rangsorolást nyertek. Summa summarum ők négyen megalkották a halhatatlan filozófus-filozófiatörténet-író és esztéta elevenen ható és megkérdőjelezhetetlen eszméjét, amely mögött valahol a háttérben húzódik az irodalomtudós, pedagógus, kritikus, dramaturg és publicista jóval fakóbb emléke. Megszületett az eklektikusnak legkevésbé sem nevezhető Alexander-kánon, vagy más relációban szemlélve, az Alexander-kánonok.

Bár e négy filozófus munkája máig meghatározó, azonban törekvésük, hogy Alexander Bernátot és munkásságát a szűkebb filozófiai és esztétikai közönségen túl a nemzeti emlékezet számára polihisztóri minőségében is megőrizték, nyilvánvalóan nem sikerült. Bár az esetleges magyarázatok sok szálon futnak, és nem is mindegyik követhető egyértelműen, a most áttekintett műveik alapján leginkább a következő három tényezőre vezethetők vissza a sikertelenség okai.

Egyrészt mind a négy szerző kortársként emlékezett meg Alexander Bernátról és pályáivéről, emiatt nem látták és nem is láthatták át annak egészét, így legjobb szándékuk ellenére – Szemerén kívül – adósaink maradtak az egyes életszakaszok részletes megírásával. Kontemplációjuk mindössze az egyes életszakaszok említésére korlátozódott, amiért sajnálatos módon hosszú évek, évtizedek eseményei máig fehér foltjai a kutatásnak (ez persze nem csak az ő mulasztásuk, ám kétségtelenül náluk veszi kezdetét). Nagyobb baj, hogy e hiány az utókor szemében óhatatlanul is annak a csúsztatásnak lehetett táptalaja, mintha Alexander ezen életperiódusokban nem csinált volna semmi említésre méltót, netán nem alkotott meghatározó műveket, s ezért az érintett időszak említésre is alig, avagy egyáltalán nem érdemes, esetleg csak „szervezőként” tart számot némi figyelemre. Már itt hangsúlyozandó, hogy filozófusunk életében egyetlen éveitől kezdve nem volt egyetlenegy jelentéktelen év, de még hónap sem, amikor ne keltette volna föl előbb százak, utóbb tíz- és százazrek érdeklődését bizonyos közéleti, kulturális és/vagy tudományos kérdések iránt itthon és világszerte egyaránt. Ennek bizonyítására példaképp sorolandók mások mellett a fiataalkori írásai. Alexander ugyanis még egyetlenestaként a *Reform* hasábjain kezd cikkezni 1870-ben, emiatt hazatértekor már ismert személy volt az itthoni kulturális életben. De további példa lehet a középiskolai tanáregyesületben kifejtett munkája, amely alapjaiban befolyásolta a honi középiskolai oktatás módszertanát és menetét az 1880-as évek első felétől az 1900-as évek elejéig, ám ennek részletei máig ismeretlenek.³² És akkor még nem is említettem az első világháború viharait, amikor éveken át oroszánrészt vállalt a hazai propaganda működtetésében. Szavai és írásai hatására máig nem tudni, hányan jelentkeztek önként katonai szolgálatra itthon és a Monarchia területén. És végezetül az úgynevezett bethleni konszolidáció időszaka, amikor konzervativizmusa ismét tízezrek gondolkozását befolyásolta. Szerzőink alig szólnak Alexander családjáról, baráti köréről, politikai nézeteiről stb. Megállapítható tehát, hogy az 1945 előtti Alexander-értelmezők számára fontosabb volt elhunyt mesterük és barátjuk személyének utólagos elismertetése, mint tudományos alkotói tevékenységének részletekbe menő ismertetése.

Másrészt, a most bemutatott munkák bár igyekeztek egyenlő részben reflektálni a polihisztor életműve minden szegmensére, ám mindegyik tanulmány csak az 1927 után könnyen beszerezhető tanulmányokat/könyveket nevezte meg, amivel az elkövetkezendő évtizedekben lassan, de folyamatosan nullifikáltatott a tudós sok száz tanulmánya, cikke, karcolata és beszéde. A filozófián, a

32 Elméleti pedagógiai munkásságának csúcását az 1905-ben kiadott új elemi népiskolai „*Tanterv és Utasítás*” kidolgozása jelentette, amelynek nagyobb részét ő írta egyedül (*Ujság*, 1927. okt. 25. 3).

filozófiatörténeten, az esztétikán és részben a lélektan tudományán túl, amelyek ugyan megszenvedték az akaratlan hallgatást, azonban az idő előrehaladtával valamelyest kiheverték a feledést, minden más redukálódott vagy elimináltatott.

Végezetül a most tárgyalt szerzők – részben Szemerén kívül – egyike sem bocsátkozik a bölcselő munkáinak beható elemzésébe, mint ahogy nem készítenek összehasonlító vagy résztanulmányokat sem, az alexanderi filozófia kulcsszavait pedig éppen csak említik. Ezen ’hézagok’ felszámolásának elmulasztása következtében viszont nem kerülhetett kifejtésre Alexander szellemi pozíciója a magyar és egyetemes európai kultúrában, amiért teljes nyugalommal ma sem lehet őt elhelyezni például a honi filozófia történetében egy adott pozícióban; integrálása a lélektan történetében pedig egyenesen elmaradt. Tulajdonképpen hatástörténete később is a filozófia, illetőleg a filozófiatörténet mellett az irodalomban és az esztétikában lesz.

E fősorolt hiányosságok egyikének-másikának pótlására az 1945 utáni évtizedekben történnek komoly kísérletek és előlelépések, mint ahogy a most bemutatott reflexiók revideálására és az azokban mutatkozó hézagok pótlására is sor kerül egy bizonyos mértékig, ám esetünkben ez már egy másik narráció tárgya lesz.

Folyóiratok és hírlapok

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1907–1908. 1908. Új folyam, 42. kötet.

Athenaeum. Új folyam. 1920. 6. kötet.

Az Est. 1920. májusi, júliusi–szeptemberi, 1922. augusztusi, 1927. októberi és 1930. októberi lapszámok.

Az Ujság. 1922. augusztusi és novemberi, valamint az 1924. márciusi lapszámok.

Budapesti Hírlap. 1927. októberi lapszámok.

Budapesti Szemle. 1880. 24. kötet.

Magyarország. 1927. októberi lapszámok.

Néptanítók Lapja. 1895. májusi lapszámok.

8 Órai Ujság. 1920. szeptemberi, 1922. áprilisi és 1927. októberi lapszámok.

Pesti Hírlap. 1922. áprilisi és 1927. októberi lapszámok.

Pesti Napló. 1927. októberi lapszámok.

Uj Idők. 1927. októberi lapszámok.

Ujság. 1927. októberi, 1937. novemberi lapszámok.

Világ. 1945. májusi lapszámok.

Irodalom

- Alexander Bernát. 1877. *A philosophia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában.* Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- Alexander Bernát. 1881. *Kant. Élete, fejlődése és philosophiája.* I. köt. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Alexander Bernát. 1893. A nemzeti szellem a filozófiában. In *Tanulmányok: Filozófia.* 83–125. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Alexander Bernát. 1900. *Diderot-tanulmányok.* Budapest: Franklin-Társulat.
- Alexander Bernát. 1904. Madách Imre. In Madách Imre: *Az ember tragédiája.* 5–40. Budapest: Franklin-Társulat.
- Alexander Bernát. 1910. Vallomás. In *Tanulmányok: Filozófia.* 5–12. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Alexander Bernát. 1915. Magyar filozófia. In *Tanulmányok: Filozófia.* 213–233. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Alexander Bernát. 1917. Az egyéniség a filozófiában. In *Tanulmányok: Filozófia.* 126–148. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Alexander Bernát. 1923. *Madách Imre.* Budapest: Ethika.
- Alexander Bernát. 1924. *Tanulmányok: Művészet.* Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Alexander Bernát. 1938. *Tanulmányok: Nagy emberek.* Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Bretter Zoltán. 2004. Századvég vagy századelő? Böhm Károly és Alexander Bernát alternatív műveltségisményei. In *Közelítések a magyar filozófia történetéhez,* szerk. Mester Béla – Percz László. 280–292. Budapest: Áron Kiadó.
- Dénes Lajos, szerk. 1910. *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára.* Budapest: k. n.
- Elek Oszkár. 1943. Az értékek filozófiája. *Budapesti Szemle* 265. köt. (791): 253–256.
- Érdy Lajos. 1927. Alexander Bernát emlékének. *Századunk. Társadalomtudományi Szemle* 2. (2): 553–557.
- Gábor Éva. 1986. *Alexander Bernát.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gángó Gábor. 2011. A német birodalmi gondolattól a magyar nemzetkarakterológiáig. Leibniz-recepció Alexander Bernát, Pauler Ákos és Prohászka Lajos műveiben. *Magyar Filozófiai Szemle* 55 (2): 122–137.
- Horváth Pál. 2016. Szellemi alternatívák a magyar katolikus gondolkodásban a 20. század elején. Dudek, Prohászka, Schütz. In *(Kelet-) Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben,* szerk. Mester Béla. 286–302. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Gondolat Kiadó.
- Huszár Vilmos. é. n. [1930.] *Életem regénye.* Budapest: Athenaeum.
- Imre József. 1938. *Alexander Bernát és filozófiai műveltségünk.* Pécs: Magánkiadás.
- Joó Tibor. 2017. *Bevezetés a szellemtörténetbe.* Máriabesnyő: Attraktor Kiadó.
- K. T. [Kóbor Tamás.] 1934. Alexander Bernát. *Ujság,* okt. 31. 20.

- Kant, Immanuel. 1887. *Kant prolegomenái minden leendő metaphysikához, mely tudományként fog szerepelhetni*. Ford. Alexander Bernát. Budapest: Franklin-Társulat.
- Kant, Immanuel. 1891. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Alexander Bernát és Bánóczi József. Budapest: Franklin-Társulat.
- Kárpáti Győző. 1930. Könyvismertetések és bírálatok. 1. Kornis Gyula: Magyar filozófusok. Tanulmányok. Budapest, 1930. A Franklin-Társulat kiadása. (Kultúra és Tudomány c. sorozat.) 229 l. – 2. Kultúra és nemzet. Tanulmányok. Budapest, 1930. Franklin-Társulat kiadása a Kultúra és Tudomány sorozatban. 223 l. *Katolikus Szemle* 44 (10): 874–877.
- Kiss Endre. 2006. Az értelmezés és a magyarázat közötti különbség, avagy a negatív pozitívizmus. Alexander Bernát Spinoza-képének értelmezéséhez. In *A labirintusi fonál és a szorgalom dühe*. 125–144. Miskolc: Egyetemi Kiadó.
- Kiss Endre. 2012. A magyar modernizáció és a diszciplínává váló filozófia. Alexander Bernát filozófiájáról. In *Felvilágosodás. Magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus előadásai*, szerk. Egyed Péter. 163–181. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Kornis Gyula. 1926. *A magyar philosophia fejlődése és az akadémia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kornis Gyula. 1930. *Magyar filozófusok. Tanulmányok*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Kornis Gyula. 1944. *Magyar filozófusok. Tanulmányok*. 2., bőv. kiad. Budapest: Franklin-Társulat.
- Laczkó Sándor. 2004. A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19–20. század fordulójáig. In *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*, szerk. Mester Béla–Percz László. 75–121. Budapest: Áron Kiadó.
- Lendvai L. Ferenc – Percz László – Hell Judit szerk. 2000. *Magyar filozófia a XX. században*. I. köt. Budapest: Áron Kiadó.
- Lyka Károly. 1908. Alexander Bernát a művészetéről. *Uj idők*, okt. 25. 373–374.
- Madzsar Imre. 1942. Szemere Samu: Filozófiai tanulmányok. – Budapest, 1941. Arany János rt. *Athenaeum*. Új folyam 28 (1): 105–108.
- Nagy József. 1927. *A filozófia története*. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- ő. [Rákosi Jenő?] 1881. Értesítő. A Philosophiai írók tára... *Budapesti Szemle* 26. köt. (53): 308–310.
- ő. [Rákosi Jenő.] 1892. Alexander Bernát. *Budapesti Hirlap*, ápr. 7. 1–3.
- Percz László. 2000. A filozófiai gondolat fényénél. Százötven éve született Alexander Bernát. *Magyar Tudomány* 45 (4): 483–493.
- Percz László. 2002. Változatok a magyar filozófiára. A nemzeti filozófia toposza a magyar filozófiatörténetben. *Magyar Tudomány* 47 (9): 1242–1251.
- Percz László. 2004. A magyar filozófiai intézményrendszer kialakulása. In *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*, szerk. Mester Béla–Percz László. 40–74. Budapest: Áron Kiadó.
- Pósa Péter. 1942. *Shakespeare-kultusz hazánkban a századfordulótól Trianonig. 1900–1920*. Debrecen: Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézet.
- Prohászka Lajos. 1930. Kornis Gyula: Magyar filozófusok. Bp. 1930. Franklin. 229. – Kultúra és nemzet. Bp. 1930. Franklin. 223. (Kultúra és Tudomány, 65., 66.) *Magyar Paedagogia* 39. (lapsz. nélk.): 301–305.

- Relle Pál. 1947. Akikkel találkoztam. Alexander Bernát. *Világ*, ápr. 4. 4.
- Sándor Pál szerk. 1971. *Szemere Samu kilencvenedik születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sándor Pál. 1973. *A magyar filozófia története 1900–1945*. I. köt. Budapest: Magvető Kiadó.
- Scheiber Sándor összeáll. 1971. Szemere Samu irodalmi munkássága. In *Szemere Samu kilencvenedik születésnapjára*, szerk. Sándor Pál. 33–59. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén Károly. 1900. Madách. *Budapesti Hirlap*, ápr. 11. 1–2.
- Sebestyén Károly. 1902. Alexander Bernát és Hamletje. *Uj Idők*, máj. 18. 454–455.
- Sebestyén Károly. 1934. *Alexander Bernát*. Budapest: Klny. az IMIT 1934. évi Évkönyvéből.
- Szemere Samu. 1927. Alexander Bernát, a filozófus. *Ujság*, okt. 25. 3.
- Szemere Samu. 1928. Előszó. In *Alexander Bernát ifjúkori levelei Horváth Cirillhez*. 3–7. Budapest: Magánkiadás. (Lelőhely: MTA Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Révész Géza hagyatéka, Ms 2393/21.)
- Szemere Samu. 1929. Alexander Bernát emlékezete. In *Évkönyv*, szerk. Szemere Samu. 25–50. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat.
- Szemere Samu. 1937. Alexander Bernát. Halálának tizedik évfordulójára. *Ujság*, okt. 23. 3–4.
- Szemere Samu. 1941. *Filozófiai tanulmányok*. Budapest: Arany János Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.
- Szemere Samu. 1970. Emlékezés Alexander Bernátra. In *Évkönyv*, szerk. Scheiber Sándor. 42–49. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Szövetsége.
- Szerdahelyi István. 2013. Az ismeretlen klasszikus: Szemere Samu. *Remény* 16 (2): <http://www.remeny.org/remeny/2013-2-szam/szerdahelyi-istvan-az-ismeretlen-klasszikus-szemere-samu/> (2018. 11. 15.)
- Turbucz Péter. 2015. Gondolattöredékek fejezetek mentén, Zóka Péter: Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”. *Létünk* 45 (4): 203–213.
- Turbucz Péter. 2017a. Alexander Bernát igazolási ügyei. *ÉS*, ápr. 28. 8.
- Turbucz Péter. 2017b. Alexander Bernát meghurcolása. 1920–1922. *ÉS*, nov. 17. 9.
- Turbucz Péter. 2017c. 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében. *Magyar Tudomány* 178 (12): 1606–1617. DOI: 10.1556/2065.178.2017.12.12
- Turbucz Péter. 2018. Alexander Bernát életéről. *Valóság* 61 (10): 44–52.
- Varga Péter András. 2016. Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez. Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és Enyvvári Jenő vonatkozásában. In *(Kelet-) Közép-Európa a (magyar) filozófia történetben*, szerk. Mester Béla. 256–285. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Gondolat Kiadó.
- Zóka Péter. 2015. *Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”. Az újkori nyugat-európai bölcsélet és a modern nacionalizmuselméletek tükrében*. Pécs: Pannon Írók Társasága.

Peter TURBUC

OTVORENA KNJIGA ILI ZATVOREN DOSIJE (I.)

Sećanje na naučnika Bernata Aleksandera i sudbina njegovog životnog dela između 1927–1945

Čini se da je život i delo Bernata Aleksandera već poznato i obrađeno. Međutim, u obradi njegovog životnog puta i njegovog rada pojavljuju se ozbiljni nedostaci. Pored toga nisu (ili su jedva) poznati radovi „velikih Aleksanderovih učenika” koja govore o svom uzoru, iako se današnje interpretacije Aleksandera prvenstveno oslanjaju na njihove narative. Ovaj je rad, s jedne strane, pokušaj da se ove veze dokažu, a s druge strane želi da prikaže i da nas ukratko upozna s ovim narativama. Cilj ovog istraživanja je i ukazivanje na činjenicu da današnja mađarska istorija filozofije još uvek nedovoljno poznaje kako Bernata Aleksandera, tako i njegove učenike i njihove stavove o svom učitelju.

Ključne reči: istorija filozofije, mađarski, biografija, životno delo, naučno sećanje, Bernat Aleksander, 1927–1945, Đula Korniš, Šamu Semere, Karolj Šebešćen, Jožef Imre.

Péter TURBUCZ

OPEN BOOK OR CLOSED DOSSIER (I.)

Bernhard Alexander's scientific memory and the fate of his oeuvre between 1927 and 1945

The study investigates one of the best known 19-20th century Hungarian philosopher, Bernhard Alexander (1850–1927), in the context of the Hungarian philosophy tradition. Reception, memory and narrative. Behind these three concepts I show how Alexander was written by his disciples after his death in 1927. In my study I came to the conclusion that until the end of World War II, the well-known Alexander disciples kept the memory of the master alive. The paper examines the merits and mistakes of the Alexander Literature between the two world wars.

Keywords: philosophy history, biography, oeuvre, scientific memory, Bernhard Alexander, 1927–1945, Gyula Kornis, Samu Szemere, Karl Sebestyén, József Imre.